गाथिनो विश्वामित्रः, प्रजापतिर्वाच्यो वा, तावुभावपि वा गाथिनो विश्वामित्रो वा। । इन्द्रः । त्रिष्टुप् ।

अभि तष्टेव दीधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः।

अभि प्रियाणि मर्मृशत्पराणि कवींरिच्छामि संदृशे सुमेधाः॥ ३.०३८.०१

तष्टा- शिल्पी। इव। मनीषाम्। अभि- आभिमुख्येन। दीधय- उद्दीपय। अत्यो न वाजी- वेगवांस्तुरग इव। सुधुरः- सुष्ठु धारकः। जिहानः- प्रवर्तमानः सन्। पराणि- श्रेष्ठानि। प्रियाणि- प्रेमपात्राणि कर्माणि। अभि मर्मृशत्- परिमृशामि। सुमेधाः- शोभनबुद्धिः सन्। संदृशे- सम्यग्दर्शनाय। कवीन्- क्रान्तदर्शिनः। इच्छामि ॥१॥

इनोत पृच्छ जनिमा कवीनां मनोधृतः सुकृतस्तक्षत द्याम्।

इमा उ ते प्रण्यो३ वर्धमाना मनोवाता अध नु धर्मणि ग्मन्॥ ३.०३८.०२

कवीनाम्- सूक्ष्मदर्शिनाम्। जनिमा- जन्मविषये। इना- कथं मनुष्याः कवयो भवन्तीति जितेन्द्रियान् प्रति। पृच्छ। मनोधृतः- चित्तधारणायुक्ताः। सुकृतः- शोभनकर्माण उपासकाः। द्याम्- चिदाकाशम्। तक्षत- तनूकृतवन्तः आवरणान्यपनीय ददृशुरिति भावः। इमाः- एता भावनाः। ते- तव। प्रण्यः- प्रणीयमानाः। मनोवाताः- चित्तप्राणसम्पन्नाः। वर्धमाना भावनाः। नु- क्षिप्रम्। धर्मणि- स्वधर्मे। ग्मन्- गच्छन्ति ॥२॥

नि षीमिदत्र गुह्या दधाना उत क्षत्राय रोदसी समञ्जन्।

सं मात्राभिर्ममिरे येमुरुर्वी अन्तर्मही समृते धायसे धुः॥ ३.०३८.०३

सीम्- सर्वतः। अत्र- अस्मिन् स्थाने। गुह्या- रहस्यतत्त्वानि। नि दधानाः। उत- अपि च। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। क्षत्राय- भरणाय। समञ्जन्। मात्राभिः- प्रमाणैः। सम्- सम्यक्। ममिरे- ज्ञातवन्तः। मही- महत्यौ। समृते- सङ्गते। उर्वी- विस्तृते द्यावापृथिव्यौ। येमुः- नियमयन्ति। अन्तः- तदन्तः। धायसे- तद्धारणाय य आत्मास्ति तमपि। धुः- धारयन्ति ॥३॥

Dr. Rangani

आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषञ्छ्रियो वसानश्चरति स्वरोचिः।

महत्तद्वृष्णो असुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ॥ ३.०३८.०४

विश्वे- सर्वा भावनाः। आतिष्ठन्तम्। परि अभूषन्- मण्डयन्ति। श्रियः- माङ्गळ्यम्। वसानः- बिभ्रत्। स्वरोचिः- स्वप्रकाश इन्द्रः। चरति। वृष्णः- वर्षकस्य। असुरस्य- प्राणदस्य। तत्। नाम। महत्। विश्वरूपः। अमृतानि- देवान्। आ तस्थौ- अधितिष्ठति ॥४॥

असूत पूर्वो वृषभो ज्यायानिमा अस्य शुरुधः सन्ति पूर्वीः।

दिवो नपाता विदथस्य धीभिः क्षत्रं राजाना प्रदिवो दधाथे॥ ३.०३८.०५

पूर्वः- पुराणः। वृषभः- वर्षकः। ज्यायान्- श्रेष्ठः। असूत- अजनयत्। अस्य- एतस्य। इमाः- एताः। शुरुधः- उष्णरोधका आपो मूलशक्तिधाराः। पूर्वीः- पुराण्यः। सन्ति- भवन्ति। दिवो नपाता- दिव्यौ। राजाना- स्वामिनौ इन्द्रावरुणौ। धीभिः- स्वचित्तधारणाभिः। प्रदिवः- प्रकाशयुक्तस्य। विदथस्य- यज्ञस्य। क्षत्रम्- भरणम्। दधाथे- धृतवन्तौ ॥५॥

त्रीणि राजाना विदथे पुरूणि परि विश्वानि भूषथः सदांसि।

अपश्यमत्र मनसा जगन्वान्व्रते गन्धर्वाँ अपि वायुकेशान्॥ ३.०३८.०६

राजाना- हे इन्द्रावरुणौ। विदथे- यज्ञे। पुरूणि- प्रभूतानि। विश्वानि- सर्वाणि। त्रीणि सदांसि- भूर्भुवरादीनि। परि भूषथः। व्रते- स्वधर्मे। वायुकेशान्- प्राणप्रणालीयुक्तान्। अपि। गन्धर्वान्- चिद्रश्मिधारकान् देवान्। जगन्वान्- अगच्छम्। अत्र। मनसा- चित्तेन। अपश्यम् ॥६॥

तदिन्ववस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्म्यं गोः।

अन्यदन्यदसुर्यं१ वसाना नि मायिनो ममिरे रूपमस्मिन्॥ ३.०३८.०७

अस्य- एतस्य। वृषभस्य- वर्षकस्येन्द्रस्य। नामभिः- मन्त्रैः। धेनोः- प्रीणयित्र्याः। गोः- भूम्याः सकाशात्। तत्। सक्म्यम्- हव्यम्। नु- क्षिप्रम्। आ ममिरे- आदुहन्ति। अन्यदन्यदसुर्यं-

Dr. Rangaji

नानाविधं बलम्। वसानाः- बिभ्रन्तः। मायिनः- प्रज्ञावन्तः। अस्मिन्- एतस्मिन्निन्द्रे। रूपम्- स्वं रूपम्। नि ममिरे- निदधुः ॥७॥

तदिन्न्वस्य सवितुर्नकिर्मे हिरण्ययीममतिं यामशिश्रेत्।

आ सुष्टुती रोदसी विश्वमिन्वे अपीव योषा जनिमानि वव्रे॥ ३.०३८.०८

अस्य- एतस्य। सवितुः- सूर्यस्यात्मनः। मे- मम। हिरण्ययीम्- दीप्ताम्। अमतिम्- मत्यतीतां समाधिम्। नकिः- को वा परिच्छिनत्ति। अशिश्रेत्- यस्तामाश्रयति सः। सुष्टुती- शोभनमन्त्रेण। विश्वमिन्वे- सर्वतर्पयित्र्यौ। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। अपीव योषा जनिमानि- योषा स्वापत्यानीव। आ वव्रे- आवृणोति ॥८॥

युवं प्रत्नस्य साधथो महो यद्दैवी स्वस्तिः परि णः स्यातम्।

गोपाजिह्वस्य तस्थुषो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि॥ ३.०३८.०९

युवम्- हे इन्द्रावरुणौ युवाम्। प्रत्नस्य- सनातनस्य। महः- महत्त्वम्। साधथः- साधयथः। यत्- या। दैवी- दिव्या। स्वस्तिः- भद्रा सा। भवतु। नः- अस्मभ्यम्। परि स्यातम्- रक्षकौ भवतम्। गोपाजिह्वस्य- मा भैरिति पालनकरवाग्युक्तस्य। तस्थुषः- पालनार्थं तिष्ठतः। मायिनः- प्रज्ञावत इन्द्रस्य। विरूपा- नानाविधानि। कृतानि- कर्माणि। विश्वे- सर्वे कवयः। पश्यन्ति ॥९॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ।

शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम्॥ ३.०३८.१०

पूर्वं व्याख्यातम् ॥१०॥

Dr. Rangani